

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI'DA AHLAK EĞİTİMİ

Serdar DEMİRCAN¹

"Muallimim" diyen olmak gerektir îmanlı
Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdânli.
Bu dördü olmadan olmaz: Vazîfe, çünkü, büyük;
(Mehmet Akif Ersoy)

Dr. Umut Kaya'nın hazırladığı *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi* isimli çalışma, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları tarafından 2013'te basılmıştır. Toplamda 380 sayfadan oluşan kitapta üç ana bölüm bulunmaktadır. Kitabın *Önsöz* kısmında Osmanlı'da ahlak eğitimi zaruri kılan etmenin,

devlet içerisindeki yozlaşmanın önü alınamaz bir seviyeye gelmiş olması olarak izah edilmiştir. Ayrıca ahlak eğitimi daha sistemli hale getirmek amacıyla mektepler için ahlak kitaplarının basıldığını ve ahlak dersinin müstakil bir ders olarak Tanzimat Döneminde konulduğunu da yine bu kısımdan öğrenmekteyiz.

Kitabın *Giriş* kısmında Tanzimat Fermanı'nın ilanından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte kaleme alınmış matbu ahlak kitaplarındaki ahlak terbiyesi konusunun işleneceği ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Osmanlı toplum hayatında ahlak kavramının ne ifade ettiği, resmi kaynaklarda ahlakî açılardan hangi yozlaşma türünden daha sıklıkla bahsedildiği, devletin yenileşme ve ıslah hareketlerinin ardından ahlak ile ilgili hangi çalışmalara yöneldiği gibi konular üzerinde durulacağına işaret edilmiştir.

Birinci bölüm *Ahlak Kavramı ve 1839-1923 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Ahlakî Anlayışı* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda ilk olarak ahlak kavramının sözlük anlamı üzerinde durulmuştur.

¹Araş. Gör., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serdardemircandicle@gmail.com.

Ahlak Eğitimi alt başlığında ise ahlak ile eğitim arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Burada ahlak eğitiminin evde, okulda ve toplumun her biriminde uyulması gereken davranış biçimlerini ve insan ilişkilerini öğreten bir davranış bilimi olduğu vurgusu yapılmıştır. Kitapta bazı İslam düşünürlerinin ahlak ve eğitim arasındaki ilişki hakkındaki görüşleri bir alt başlık halinde ele alınmıştır. Bölümün sonunda 1839-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde ahlak anlayışının nasıl olduğu konusu *Bürokrasi, Yenileşme Çabaları, Toplum Yaşantısı, Matbuat, Medrese, Mektepler, Yaygın eğitim Kurumları* alt başlıkları ile detaylandırılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü ise *Osmanlı Ahlak Kitaplarında Ahlak ve Terbiye* başlığını taşımaktadır. Bu bölüme ahlak kavramının çeşitli yazarlar tarafından eserlerinde nasıl tarif edildiği belirtilerek başlanmıştır. Ardından da kitabın ele aldığı dönemde yazılmış kitaplarda ahlak konusunun sınırlarının nasıl çizildiği ve bu bilimle hangi gayeye erişilmeye çalışıldığı, âdet olarak kabul edilen bazı davranışlarla ahlakî davranışlar arasındaki fark, ahlakın dayandığı temel müeyyidelere değinilmiştir.

İkinci bölümde ele alınan bir diğer husus: eğitim, görgü anlamlarına gelen *Terbiye*'dir. Bu kısımda terbiye kelimesinin etimolojik incelemesi yapılmış, devamında da terbiyenin fikrî, bedenî, ahlakî boyutları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, dönem içinde yazılan kitaplarda Hz. Peygamber'in hayatından kesitleri içeren örneklere de yer verilmek suretiyle konu daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Dr. Umut Kaya, ikinci bölümün sonunda ahlak öğretisi veren kişiler ile öğrenimi gören kişilerin dikkat etmesi gereken hususlara da dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü *Osmanlı Ahlak Kitaplarına Göre Vazife ve Kısımları* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm aynı zamanda eserin en hacimli kısmıdır. Burada da öncelikle vazife kelimesinin kökenine değinilmiş ve vazifenin özellikleri belirtilmiştir. Kitapta geçen özellikler şunlardır: vazife mecburidir, vazife umumdur, vazife lazımdır, vazife sabittir, vazife kendiliğindedir, vazife müteârifdir. Bu örneklerin akabinde ise bireyin kendisine karşı yükümlü olduğu görev ve sorumluluklarının neler olduğu açıklanmış. Kişinin sağlığını koruması, gayretli olması, ilim tahsil etmeye çalışması, hikmet sahibi dirayetli, sadık ve istikamet üzere olması gerektiği; intihar, tembellikten uzak durması... bu vazifeler arasındadır.

Son bölümde ele alınan noktalardan biri de *Nefsle ilgili Sakınılması Gereken Tutum ve Davranışlar*dır. Burada da kişinin cehalet, cerbeze, ahmaklık, yalan, iftira, gybet, kibir, ucb, gazez ve kin... gibi kötü davranışlardan uzak durması gerektiği çeşitli yazarların konu ile alakalı görüşlerine yer verilmek suretiyle

incelemeye tâbi tutulmuştur. Ayrıca bireyin vazifelerinden bir diğeri de Allah'ı bilmesi ve tanınması, ibadetleri yerine getirmesi, tevekkül etmesi, kanaatkâr olması gerektiği yönündeki kanaatler eserde yer almaktadır.

Yazar, kitabının son bölümünde 1839-1923 arasında yazılmış kitaplarda ahlak ile ilgili şu hususlar yer almaktadır: bireyin topluma karşı yükümlülükleri ve öğretmen ve öğrencinin yükümlükleri, dostlukla, komşulukla, misafirlikle, akrabalıkla alakalı görevler. Ayrıca kişinin ailesine karşı yükümlü olduğu bazı esasların da var olduğu ile alakalı dönem içerisinde yazılmış kitaplarda geçen bilgilere de yer verilmiştir. İlk olarak aile ve evlilik kavramları üzerinde durulmuş, evlenip aile olduktan sonra aile bireylerinin birbirilerine karşı sorumlulukları, anne-babanın evlatlarına karşı sorumlulukları ile çocukların velilerine ve diğerkardeşlerine karşı görevleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümün ve kitabın sonuna gelirken ele alınan noktalardan biri de kişinin devlete karşı sorumluluklarıdır. Bunlar şu şekilde örneklenmiş: hükümete itaat ve kanunlara riayet, vergi vermek, askerlik yapmak, çocukların terbiyesi, memurluk hizmetidir. En son alt başlık ise *Vazifeler Arası Tercih ve Vazifeler Arası Tercihle Vicdanın Rolü*'dür.

Dr. Umut Kaya, *Sonuç* kısmında ülkemizde son yıllarda ahlakî değerler açısından gerilemenin yaşandığına hep beraber şahit olduğumuza değinmiş. Dolandırıcılık, yalan, rüşvet, gybet, kumar oynamak gibi konuların artık hayatın akışı içinde normal karşılanmaya başladığını ifade etmektedir. Bu çalışma ile ülkemizin en önemli eğitim sorunlarından biri olan ahlakî değerlerin yok oluşuna Osmanlı dönemi örnekleri üzerinden dikkat çekmek gayesinde olduğunu dile getirmektedir. Yazara göre bugün karşılaştığımız sorunlar yeni değildir, Osmanlı zamanında da aynı eksiklikler mevcuttur.

Son bölümde yazar, Osmanlı'dan bize intikal eden ahlak eğitimi ve öğretimi ile ilgili eserlerin incelendiğinde karşımıza hiç de yabancı olmadığımız bir ahlak anlayışının çıktığı tespitinde bulunmuştur. Bu ahlak anlayışı da İslam ahlakıdır.

Kitaptaki örneklerden yola çıkarak Osmanlı ahlakçılarının eserlerinde meseleleri tartışırken dini kuvvetli bir müeyyide olarak kullandıkları görülmektedir. Yani iyi ve kötünün ölçüsü olarak din referans alınmıştır. Yine kitaptaki örneklerden yola çıkılarak ahlakî değerlerin kişiler üzerindeki etkisi ve hafızada kalıcılığını ziyadeleştirmek için Hz. Peygamber'in hayatından örneklere yer verildiğini görmek mümkündür. Ahlak eğitiminde ailenin ve okulun önemi de kitapta üzerinde durulan noktalardan biri olmuştur.

Bu eser Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, İlahiyat, Felsefe alanları ile alakalı olmasının yanı sıra; eğitimcilere ve aile kuruculara, mesleği gereği halk ile ilişki içerisinde olan kimseler ve amir-memur ilişkisindeki hassasiyetleri hatırlatması yönüyle okurların tercihlerine sunulmuştur.